

egykori egyházi felügyeleti látogatások jegyzőkönyveiben. Ennek az anyagnak a feldolgozása egészen új megvilágításba helyezné egész népoktatásügyünket. Annak igazolására, hogy a jegyzőkönyvekben található látogatási szempontok, és e szempontokra kapott válaszok, tények alapján valóságos tanítói pályatükrök állíthatók össze, közli egy XVII. századi vizitációs szempontsorozatnak a tanítóra vonatkozó részét.

Földesi Béla „Gergely-napi iskolai színjáték a Tolvay-énekeskönyvben” c. tanulmányában egyfelől kiegészíteni kívánta az énekeskönyvről eddig megjelent ismertetéseket, másrészt adalékokkal kívánt szolgálni az iskolai dramatikus színjátékok és a Gergelyjárás egykori népiskolai szokásához. Véleménye szerint ez az egyetlen teljes, több szereplővel előadott, eredeti kéziratban fennmaradt és eddig nem publikált Gergely-napi színjáték. Ezért is csatolta tanulmányához.

É. Kiss Sándor a középkorban a bécsi egyetemen tanuló magyarországi diákok önkormányzati szervét mutatja be gazdag levéltári anyag felhasználásával. Mindaz, amit a szervezet célkitűzéséről, az egyetemhez való kapcsolatáról és a szervezet működéséről megállapít, ma is tanulságos lehet. Meglepőnek tűnik, hogy a „magyar náció” tagságának túlnyomó többsége nem nemesi származású szülők gyermeke, köztük jobbágy szülők tehetséges gyermekei is. Figyelemre méltók a szervezet működését meghatározó célok is, mint például az otthonról elszakadt diákok védelme; az összetartozás érzésének ápolása; felügyelet a tagok tanulmányaira és erkölcsére; a tagság képvisellete az egyetemi szervek előtt.

A kötet záró tanulmányában *Zétényi Imre* a közművelődésben dolgozó nők helyzetéről ír. Egy 1971-ben, majd 1974–75-ben végzett vizsgálata alapján megállapítja, hogy az alkotmányban biztosított jogi egyenlőség a valóságban ezen a területen sem valósult meg még meg. A női dolgozók átlagkeresete 960 Ft-tal volt kevesebb a férfiakénál a vizsgált időszakban. Nem jobb a helyzet a vezetői állások betöltése szempontjából sem. Amíg a férfiaknak több mint fele irányító vagy vezető beosztásban dolgozott, addig a nőknek alig több mint egynegyede. E különbségek okait keresve, lényegében olyan összefüggéseket talált, amelyek más területeken is tapasztalhatók.

Összefoglalóan megállapítható, hogy a kötet tartalmi gazdagságával és sokoldalúságával jól szolgálja tanítóképzésünk és közművelődésünk ügyét.

Somos Lajos

MUNKÁSMOZGALOM ÉS KULTÚRA 1867–1945.

A magyar munkásmozgalom kulturális tevékenységének válogatott dokumentumai

Szerkesztette *Szilágyi János*

Budapest 1979. Kossuth Könyvkiadó. 463 oldal

Erényi Tibor bevezető tanulmányában áttekintést ad a kultúra marxista értelmezéséről. Utal Marx és Engels nézeteire, melyben kifejtették a burzsoá kultúra és a proletárkultúra lényegét. Idézi Leninnek a kultúrával kapcsolatos megállapításait. Kifejti, hogy Lenin nagy jelentőséget tulajdonított a munkásosztály kulturális fejlődésének. Már 1913-ban hangoztatta: „A munkások az egész világon meg fogják teremteni a maguk internacionalista kultúráját, amelyet már régóta előkészítenek a szabadság apostolai és az elnyomás ellenségei.” Erényi tisztáz olyan alapvető fogalmakat mint pl. kultúra, nemzeti kultúra; munkáskultúra viszonya; a műveltség értelmezése, tartalma, a munkásság általános és szakmai műveltségének kapcsolata. Rövid áttekintést ad a közel száz esztendő magában foglaló korszak kiemelkedő fordulópontjairól.

Szilágyi János előszavában indokolja a kötet megjelenésének szükségességét. Ez az első olyan könyv, amely történeti fejlődésében mutatja be a magyar munkásmozgalom kulturális tevékenységét, fejlődését a felszabadulás előtti időszakban. Az időrendiséget követve a dokumentumkötet az alábbi

felosztást tartalmazza: Előzmények (1867 előtt). A kiegyezéstől a századfordulóig (1867–1900). A századfordulótól az első világháború végéig (1900–1918). A forradalmak időszaka (1918–1919). Az ellenforradalom és a fasizmus időszaka (1919–1945). A válogatás csak korabeli dokumentumokat közöl, utólagos visszaemlékezéseket nem vett figyelembe. Helyes, hogy az egyes fejezetek előtt a korszak történeti, politikai eseményeiről rövid áttekintést közöl.

Az 1840-es években mintegy százezer munkás volt hazánkban. Ettől az időponttól lehet beszélni a magyar munkásmozgalom kialakulásáról és ezen belül a kulturális tevékenység kezdetéről. Kimagasló szerepet vitt *Táncsics Mihály*. Talán a pedagógusok közül is kevesen tudják róla, hogy több éven át falusi segédtanító volt, így alkalma nyílt a valóságban megismerni az akkori népoktatás állapotát, korszerűtlenségét. „Munkások Ujsága” címen lapot szerkesztett, ebben jelentek meg népneveléssel foglalkozó cikkei, javaslatai. „Józan ész” c. művében fejtette ki a nevelésről és a közművelődésügyről vallott nézeteit. Javaslatot nyújtott be 1848-ban az Üllői úti kaszárnya politechnikummá való átalakítására. 1865 nevezetes dátum, mert ekkor alakult meg az első magyar munkásönképző egyesület, a pest-budai könyvnyomdászok kezdeményezésére. A „Gutenberg” c. első munkásszaklapban olvashatjuk az *Önképző Egyesület* alapszabályait.

A kiegyezéstől a századfordulóig terjedő időszakról 42 dokumentumot hoz nyilvánosságra a szerző. Ez idő tájt alakulnak ki és erősödnek meg a munkásszervezetek. Továbbra is vezető szerepet vállalt *Táncsics Mihály*. „Arany Trombita” c. lapját a munkásművelődés szolgálatába állította. Mint országgyűlési képviselő, 1871-ben javaslatot terjesztett be a köznevelés és közoktatás reformjéről. Ebben követelte az egyházi iskolák államosítását, a tankötelezettség feltételeinek a biztosítását.

Érdekes szemelvényt olvashatunk a „Munkás Heti Krónika” 1877. okt. 7. számában a tanoncok sorsáról és oktatásáról. 1890-ben a Magyarországi Szociáldemokrata Párt első kongresszusán két napirendi pontban is tárgyalták a munkásság kulturális helyzetét. Figyelemre méltó, amit az előadó a népiskolákról mondott: „Az iskola az erkölcsi-társadalmi élethez is nevelje az embert, a szabadság, egyenlőség és testvériség értelmében, tekintet nélkül szegény vagy gazdagra, tekintet nélkül társadalmi állásra. Sajnos azonban a mi iskoláink Magyarországon nem ilyen alapelveken épültek, mert osztályérdekektől lesznek uralva.” A pártgyűlés követelte: „I. A népoktatásnak államkezelés alá vételét s teljes elkülönítését a felekezettől. II. Felekezet nélküli népiskolák alapítását minden községben. III. A tankötelezettség végrehajtását azon szigorral, mely a sorozásnál, adóbehajtásnál szokásos. IV. A tankötelezettség kiterjesztését minden gyerekre a 6. évtől kezdve a 14. év teljes betöltéséig, ingyenes iskoláztatást az egész nép számára az oktatás minden fokán.”

A századforduló után a magyar munkásosztály ereje, befolyása megnövekedett. Közel egymillió már az ipari munkások száma, kb. 15%-uk, több mint százezer dolgozó szervezett munkás lett. 1904-ben jelent meg először magyar nyelven Marx és Engels válogatott műveit tartalmazó kötet. 1905-ben a „Népszava” napilap lett. Az erősödő munkásmozgalom mindenütt hallatta szavát, nem kis gondot okozva ezzel az uralkodó osztály elnyomó szerveinek. Egy 1906-os keltezésű pécsi rendőrségi jelentés is helyet kapott a kötetben, mely arról szól, hogy a pécsi szociáldemokrata munkásiskola hallgatói a városban felvonultak. Az egyik felvonuló tábláján ez állt: „A tudás erőssé tesz, a tudatlansággal a hatalmasok jármába hajolsz.”

Nemrég ünnepeltük *Kunfi Zsigmond* születésének 100. évfordulóját. Az 1906-ban megjelent: „Népoktatásunk bűnei” c. könyvből részleteket olvashatunk. Tanulságos a Galilei Kör 1908/09 évi működéséről szóló jelentés. Az MSZDP 1912. évi pártgyűlésén foglalkozott a kulturális tevékenység problémáival. A jegyzőkönyvi kivonatot olvashatjuk. Figyelemre méltó *Somogyi Béla* „Harc a tudományért” c. brosurájából egy részlet: mire kellene tanítani és mire tanítják a népet. „A népet mindenekelőtt azokra az ismeretekre kellene megtanítani, amelyek egyrészt az életben való könnyebb boldoguláshoz szükségesek, másrészt pedig alapkövei a további tanulásnak, művelődésnek.” Közli a kötet *Várnai Zseni* híres versét: „Katonafiannak”. A haladó művészek egy csoportja *Kassák Lajos* kezdeményezésére megindította a „Tett”, majd később a „Ma” c. folyóiratot. Őt szemelvényből ismerhetjük meg programjukat. Az MSZDP 1918-as februári kongresszusa újból napirendre tűzte a nevelés és oktatás kérdéseit. Részleteket olvashatunk a kialakult vitából.

16 dokumentum szól az 1918-as polgári demokratikus forradalomról. Közülük különösen figyelemre méltó számunkra a Népszava 1918. dec. 3-i cikke, amely tudósítást közöl a szocialista tanítók nagygyűléséről és a kormányhoz intézett felterjesztésükről. Követelték többek közt a közoktatás államivá tételét, a nyolc osztályú egységes népiskola létesítését. Megrázó *Kunfi Zsigmond* felhívása a

magyar tanítóságához. A Hivatalos Közlöny 1919. II. 6. számában tették közzé: „Különös melegséggel és szeretettel hívom fel ennek a munkának [t. i. a nevelés új rendjének] elősegítésére a néptanítókat, akik elnyomott, szellemileg, erkölcsileg, anyagilag egyaránt elnyomott és kizsákmányolt helotái voltak a régi világnak”. Könyvünk bő terjedelemben foglalkozik a Tanácsköztársaság 133 napjával.

Eredetiben olvashatjuk a Forradalmi Kormányzótanács LIV. sz. rendeletét, amely a művelődésügy igazgatását szabályozza. Szintén eredetiben tanulmányozhatjuk a híres XXIV. sz. rendeletet, amely az iskolák államosításáról szól. A dokumentumok és szemelvények gondos válogatása, az oktatás-nevelés minden területéről ízelítőt ad, így rendelet a tanítás rendjéről és a tananyag átalakításáról; a Marx–Engels Munkásegyletem működéséről; a felnőttoktatás kiépítéséről; az Ifjúságmozgalmak neveléséről és oktatásáról; a közművelődéssel kapcsolatos intézkedésekről; a színházak, filmgyárak államosításáról; a képzőművészetek támogatásáról; a könyvkiadás fejlesztéséről; a könyvtárak korszerűsítéséről; az írók helyzetéről.

Az ellenforradalom és a fasizmus korszakát (1919–1945) három periódusra bontja a szerző. Az első az ellenforradalomtól a világgazdasági válság lezáródásáig, 1933-ig tart. A második 1934-től 1941-ig a fasizmus előretöréséig. A harmadik 1941-től 1945-ig a szovjetellenes háború kitörésétől a felszabadulásig.

A fehérterror a Tanácsköztársaság vezető politikusait börtönbe zárta. Azokat a haladó írókat, művészeket, tudósokat, akik kiálltak a Tanácsköztársaság eszméi mellett, üldözte, emigrációba kényszerítette. *Pogány József*nek a Tanácsköztársaság népbiztosának Bécsben 1920-ban jelent meg: „A fehérterror Magyarországon” c. könyve, mely hiteles képet ad a fehérterrorról. A 30-as évek elején a magyar munkásmozgalmak ismét erősödni kezdtek, az illegálisba vonult KMP irányításával, a Szociáldemokrata Párt és a szakszervezetek közreműködésével. Döntő jelentőségű a Magyarországi Szocialista Munkáspárt 1925. évi megalakulása, mely a Horthy-fasizmus nehéz éveiben is, a politikai feladatok mellett, nagyszabású kulturális tevékenységet folytatott. Tájékoztatót kapunk a „100%” c. folyóiratról. Érdekes az a két dokumentum – az ügyészségi vádirat és a törvényszéki ítélet –, amely *József Attila* 1931-es perének aktáiból való. Bepillantást nyerhetünk még a párt folyóiratának a „Társadalmi Szemlének” a cikkeibe is.

A totális fasizmus idején az illegális párt az antifasiszta népfrempolitikát megvalósítását tűzte ki célul. Ennek olyan megnyilvánulásai voltak, mint pl. a Márciusi Front megalakulása 1937-ben. Ez időszak jelentős sajtóterméke a Moszkvában megjelenő „Új Hang” c. folyóirat.

1941-ben jelent meg *Földes Ferenc* nagyhatású könyve: „Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon”. Statisztikai módszerrel bizonyította be, hogy a parasztságnak és a munkásságnak nincs kulturális fejlődési lehetősége a Horthy-rendszerben.

Négy dokumentumot közöl a szerző a Népszava 1941-es híres karácsonyi számából. *Szakasits Árpád* így ír: „Kitártuk ezt az ünnepi számunkat a nemzeti önállóság és függetlenség nagy gondolata, a népszabadság örök eszméje és a szociális haladás történelmi szükségességének követelő hangja számára”. Három szemelvény szól a Magyar Történelmi Emlékbizottságról. Az alapító felhívás világosan megfogalmazza a célkitűzést: „Álljanak soraikba mindazok, akik tisztán őrzik magukban a történelmi hagyományt, és hiszik, hogy e egyszerű örökség ápolása és elmélyítése fontos nemzeti feladat”.

Nagy horderejű az a röplap, melyben a Szovjetunióban élő magyar írók fordultak felhívással a magyar néphez. Ugyancsak a PI Archivum Röplapgyűjteményéből tették közzé a KPM 1944. decemberi felhívását a magyar tudósokhoz és művészekhez.

Összefoglalva: a szerző érdeme, hogy könyvében történelmi hűséggel, sok oldalról megközelítve mutatja be a magyar munkásmozgalmak kulturális tevékenységét. Teljes képet nyújt közel száz év eseményeiről. 278 dokumentumot tartalmaz. Forrásmunkákként korabeli könyveket, újságokat, folyóiratokat, levéltári és archívumi dokumentumokat használt fel. A kötet 24 oldalas fotófelvétellel illusztrálja az eseményeket. A könyv szerkezete könnyen áttekinthető és világos. Ezt segíti elő a dokumentumok számozása, valamint a jól összeállított név- és tárgymutató. Nagy haszonnal forgathatják a pedagógusképző intézmények oktatói és hallgatói, történelemtanárok, középiskolai tanulók és mindazok, akik a kultúra és népművelés területén dolgoznak, akik szívügyüknek tekintik a haladó hagyományokra épült kulturális munka továbbfejlesztését.

Vincze András